

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OILA VA XOTIN-QIZLAR DAVLAT QO'MITASI

"OILA VA XOTIN-QIZLAR" ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI

MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA

xalqaro ilmiy jurnali

*Society, Gender and Family in
Central Asia*
international academic peer reviewed journal

*Общество, гендер и семья в
Центральной Азии*
международный научный рецензируемый журнал

2022/4 (5)

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining
2021-yil 18-iyundagi 0996-sonli "Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan
o'tkazilganligi to'g'risida guvohnoma"si olingan.

*Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy
nashrlar RO'YXATI (2019)ga pedagogika, psixologiya, tarix va falsafa fanlari bo'yicha
doktorlik dissertatsiyalari himoyasi uchun ilmiy maqolalar e'lon qilinishi mumkin
bo'lgan jurnal sifatida ro'yxatga olingan.*

DOI: 26739/2118-9998

ISSN 2049-3630

TOSHKENT

TAHRIR HAY'ATI RAISI:

EGAMBERDIYEVA Nodira Melibayevna (*Bosh muharrir*) – *pedagogika fanlari doktori, professor.*

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI:

NARBAYEVA Tanzila Kamalovna – *sotsiologiya fanlari doktori, professor.*
SAIDOVA Galina Karimovna – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
SHOUMAROV G'ayrat Baxramovich – *psixologiya fanlari doktori, professor.*
ABDURAMANOV Xamid Xudaybergenovich (*Bosh muharrir o'rinbosari*) – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
BEKMURADOV Adham Sharipovich – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
MA'RUFQOVA Gulnora Mahmudovna – *Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirining birinchi o'rinbosari.*
MUSURMANOVA Aynisa Musurmanovna – *pedagogika fanlari doktori, professor.*
RAHIMOVA Nigina Xayrullayevna – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
SAIDOV Akmal Xolmatovich – *yuridik fanlari doktori, professor.*
YAKUBJANOVA Dilobar Batirovna – *pedagogika fanlari doktori, dotsent.*
TASHMUXAMEDOVA Diloram Gafurjanovna – *tibbiyot fanlari nomzodi.*
UMIRZAKOV Baxodir Xamidovich – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
ZIYAYEV Azamad Xamidovich – *tarix fanlari doktori, professor.*

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Эгамбердиева Нодира Мелибаевна (*Главный редактор*) – *доктор педагогических наук, профессор.*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Нарбаева Танзила Камаловна – *доктор социологических наук, профессор.*
Саидова Галина Каримовна – *доктор экономических наук, профессор.*
Шоумаров Гайрат Бахрамович – *доктор психологических наук, профессор.*
Абдураманов Хамид Худайберганович (*Заместитель главного редактора*) – *доктор экономических наук, профессор.*
Бекмуратов Адхам Шарипович – *доктор экономических наук, профессор.*
Маъруфова Гулнора Махмудовна – *первый заместитель министра по поддержке Махалли и семьи.*
Мусурманова Айниса Мусурмановна – *доктор педагогических наук, профессор.*
Рахимова Нигина Хайруллаевна – *доктор экономических наук, профессор.*
Сандов Акмал Холматович – *доктор юридических наук, профессор.*
Якубжанова Дилобар Батировна – *доктор педагогических наук, доцент.*
Ташмухамедова Дилорам Гафуржановна – *кандидат медицинских наук.*
Умирзаков Баходир Хамидович – *доктор экономических наук, профессор.*
Зияев Азамад Хамидович – *доктор исторических наук, профессор.*

THE CHAIRMAN OF THE EDITORIAL BOARD:

Egamberdiyeva Nodira Melibayevna
(*Editor-in-Chief*) – *Doctor of Pedagogical sciences, Professor.*

MEMBERS OF THE EDITING BOARD:

Narbayeva Tanzila Kamalovna – *Doctor of Sociological sciences, Professor.*
Saidova Galina Karimovna – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Shoumarov Ghayrat Bakhramovich – *Doctor of Psychological sciences, Professor.*
Abduramanov Khamid Khudaybergenovich (*Deputy Editor-in-Chief*) – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Bekmuradov Adkham Sharipovich – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Marufova Gulnora Makhmudovna – *First Deputy Minister of the Minister of Mahalla and family support.*
Musurmanova Aynisa Musurmanovna – *Doctor of Pedagogical sciences, Professor.*
Rakhimova Nigina Khayrullayevna – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Saidov Akmal Kholmatovich – *Doctor of Juridical sciences, Professor.*
Yakubjanova Dilobar Batirovna – *Doctor of Pedagogical sciences, Associate Professor.*
Tashmukhammedova Diloram Ghafurjanovna – *Candidate of Medical sciences.*
Umirzakov Bakhodir Khamidovich – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Ziyayev Azamad Khamidovich – *Doctor of Historical sciences, Professor.*

XALQARO TAHRIR HAY'ATI:

Doktor Rashmini Koparkar,
Rossiya va Markaziy Osiyoni o'rganish markazi dotsenti
Xalqaro tadqiqotlar maktabi,
Javoharlal Neru universiteti,
Nyu-Dehli, Hindiston

Artamonova Yekaterina Iosifovna,
Chelyabinsk davlat madaniyat instituti,
Pedagogika fanlari doktori, professor

Doktor Priti Kesavan,
Texnologiya fakulteti boshlig'i,
London biznes va moliya maktabi,
Singapur

МЕЖДУНАРОДНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Доктор Рашмини Копаркар,
Доцент Центра исследований России и Центральной Азии,
Школа международных исследований,
Университет Джавахарлала Неру,
Нью-Дели, Индия

Артамонова Екатерина Иосифовна,
Челябинский государственный институт культуры,
доктор педагогических наук,
профессор

Доктор Прити Кесаван,
Руководитель Технологического факультета
Лондонская школа бизнеса и финансов, Сингапур

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

Dr. Rashmini Koparkar
Assistant Professor
Centre for Russian and Central Asian Studies
School of International Studies
Jawaharlal Nehru University
New Delhi, India

Artamonova Yekaterina Iosifovna
Chelyabinsk State Institute of Culture
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor

Dr. Preethi Kesavan
Head, School of Technology
London School of Business and Finance, Singapore

OILA VA JAMIYAT

Abduramanov X.X., Kadirova Z.A. Ayollar mehnat migratsiyasining asosiy oqimlari va zamonaviy yo'nalishlari	4
Saipova M. Otasi yoki onasi mehnat migratsiyasida bo'lgan farzandlarning oilaviy hayotdan qanoatlanish masalalari	12
Mambetjanov Q.K., Annakulov K.X. O'zbekiston Respublikasida erta nikoh holatini bartaraf etishning samarali mexanizmlari	16
Ibragimov L.Z., Raxmonov A.X. O'zbekiston Respublikasida erta tug'uruq holatlari: muammo va yechimlar	22
Alimov S.K. Migrant ayollarni ijtimoiy himoya qilish masalalari	28
Muxammedova N.J., Ibragimova Z.S. Nikohdan ajralish jarayonining ijtimoiy-geografik masalalari	38
Anarkulov F.A. Mehnat bozorida ishchi kuchining tashkillashtirilgan eksportini rivojlantirish asosida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash	43

PSIXOLOGIYA

Umarova N.Sh. Iqtisodiy munosabatlar doirasida "zumer" avlod vakillarining gender farqlanishlari	52
Rahimova I.I., Ikromova S.X. Farzandlarda shaxsiy xususiyatlar shakllanishida ota munosabatining ta'siri	56
Абдумаджидова Д.Р. Психологические факторы формирования готовности спортсменов к профессиональным достижениям	60
Xodjayeva D.Dj. Iqtidorli talabalarning individual-tipologik xususiyatlari masalasining o'zbek olimlari tomonidan o'rganilganligi	66
Yuldasheva N.Sh. Talabalarda irodaviy regulatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari	72
Nuraliyeva D.M. Yoshlarning nikohga ma'naviy tayyorgarlik darajasining ijtimoiy psixologik xususiyatlari	79
Bilolova Z.B. Noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan yigit-qizlarning ota-onalik roliga nisbatan tasavvurlari va psixologik ustanovkalari	83

PEDAGOGIKA

Qarshiyeva D.S. Pedagogda kasbiy faoliyat va adaptatsiya jarayoni	85
Shamsiyeva M.B. Bilingval bolalar til qobiliyatlarining eksperimental tadqiqi	89
Musurmonqulov O.U. Воспитание идеальной молодежи – самая актуальная проблема нашего общества	94

SOTSIOLOGIYA

To'rayev O. Sotsiologik tadqiqotlar – ijtimoiy xavfsizlik masalalarini o'rganishning muhim instrumenti sifatida	98
Farxodova Z. Gender munosabatlarga sotsiologik yondashuv	105

ILMIY YANGILIKLAR VA TAHLILLAR

Nurmatova N.U. Ijtimoiylashuv, faollik va ijtimoiy faollik tushunchasi pedagogik-psixologik tadqiqotlar kontekstida	108
--	-----

Shamsiyeva Manzura Bababekovna,

Alisher Navoiy nomidagi

ToshDO‘TAU katta o‘qituvchisi, PhD

BILINGVAL BOLALAR TIL QOBILIYATLARINING EKSPERIMENTAL TADQIQI

Annotatsiya. Nutq hosil qilish va idrok etish mexanizmlari to‘g‘risidagi tasavvur “til hissi” muammosi bilan bog‘liq. Til hodisalari to‘g‘riligi bahosi til hissi funksiyasi sifatida ushbu hodisaning aloqalari va munosabatlarini, verbal aloqada nutqiy vaziyatda uning xususiyatlarini bilish natijasida amalga oshiriladi. Atrofdagilar bilan muloqotning asosiy usullari shakllanishida ushbu aloqalarning buzilishi namoyon bo‘ladi. Maqolada shu kabi masalalarning eksperimental tadqiqi natijalari bayon etiladi.

Tayanch so‘zlar: nutqni tushunish, til kompetensiyasi, bilingval, monolingval, kodlash, dekodlash.

Аннотация. Понятие о механизмах формирования и восприятия речи связано с проблемой «чувства языка». Оценка правильности языковых явлений осуществляется как функция языкового восприятия, в результате познания связей и отношений этого явления, его особенностей в речевой ситуации при вербальном общении. Нарушение этих отношений проявляется в формировании основных способов общения с окружающими. В статье описаны результаты экспериментального исследования подобных вопросов.

Ключевые слова: понимание речи, языковая компетенция, билингвизм, монолингвизм, кодирование, декодирование.

Annotation. The perception of speech formation and perception sounds is associated with the problem of “language perception”. The evaluation of the correctness of language phenomena as a function of language perception is carried out as a result of knowledge of relationships of this phenomenon, its features in a verbal situation in verbal communication. In the formation of the main methods of communication with the surrounding world, a violation of these relations is manifested. The article describes the results of an experimental study of similar issues.

Keywords: speech comprehension, language competence, bilingual, monolingual, coding, decoding.

Kirish. Fikr ifodalovchi asosiy til shakli gap hisoblanadi, chunki aynan gaplar orqali tasavvur dunyosining obyektlari o‘rtasida aloqa va munosabatlar o‘rnatiladi. Bilingvizm mezonlarini boshqa tilda xuddi o‘z tilidagidek gapira olish qobiliyatidan emas, balki mazkur tilda fikrlay olishdan qidirish lozim; o‘sha tilda fikrlay olish qobiliyati mezonlari esa bevosita gaplarni shakllantira olish qobiliyati hisoblanadi.

Nutqni idrok etish va hosil qilish manbalari asosida bilingvlarning til qobiliyatlarini

eksperimental tadqiq etish davomida shaxslarning til qobiliyati va til kompetensiyasi o‘rtasida bevosita o‘zaro bog‘liqlik aniqlanmadi. Bu esa bilingvlarda aqliy mazmunni ifodalash uchun til qobiliyati mexanizmi yetarli darajada rivojlanmaganligi haqidagi holatni tasdiqlaydi. Tezroq va kamroq qiyinchilik bilan kechadigan idrok etish va tushunish (ifodaning mazmunini boshqarish) jarayoni ustuvor sanaladi.

Asosiy qism. Tadqiqot natijasida olingan xulosalarning ishonchligi va aniqligi tadqiqotning

barcha metodologik darajalarining o'zaro muvofiqligi bilan asoslanadi: muvofiq psixometrik talablar, metodikalarning tanlanishi; psixolingvistika nazariyasi va metodologiyasi bilan muvofiqlikda eksperimental ishini tashkillashtirish; retsepiyentlarni reprezentativ tanlashni shakllantirishning ishonchli strategiyalari; STATISTICA statistika tahlilining kompyuter dasturi paketini qo'llash bilan olingan eksperimental ma'lumotlarni matematik qayta ishlash metodlarini qo'llash.

Tadqiqot quyidagi uch bosqichda olib borildi:

1-bosqichda adabiyotlarning nazariy tahlili, tadqiqotimizning predmeti va obyektiga mos bo'lgan metodikalar majmuyini tanlash amalga oshirildi.

2-bosqichda empirik tadqiqot o'tkazildi. Tadqiqotda 300 nafar retsepiyent qamrab olindi, ular qo'yilgan maqsadga ko'ra yosh mezonlari bo'yicha (7–8 yoshli bolalar), monolingv va bilingv mezon bo'yicha (guruhda 300 kishi) 4 guruhga ajratildi (1-jadval).

3-bosqichda ma'lumotlar statistik qayta ishlendi va olingan natijalar talqin qilindi.

Tadqiqotda L.V.Yassmanning "Bolalarda til kompetentligi shakllanishini tadqiq etishning psixolingvistik metodi"dan foydalanildi. Psixolingvistik metodlar majmuyi 6–9 yoshli bolalarga mo'ljallangan bo'lib, nutqni tushunish hamda nutqning grammatik tuzilishini faol egallash va umuman nutq ishlab chiqarish jarayonini tahlil qilishga yo'naltirilgan testlardan tashkil topgan.

Nutq hosil bo'lishi va tushunilishi mexanizmlari haqidagi tasavvur "til kompetentligi" masalasi bilan bog'liq. Tildagi kompetentlik, tilni qo'llash bir vaqtda yuzaga kelmaydi va ikki mustaqil hodisa sanalmaydi. Aksincha, tildagi kompetentlik uni qo'llash natijasi hisoblanmaydi va tilni tushunish bolada voqelikni faol aks ettirish hamda faol muloqot jarayonida paydo bo'ladi. Bolalar yetti yoshda yangi – o'quv faoliyatiga o'tadi va bu bolalardan tilning nutqiy qonuniyatlarini hisobga olgan holda anglangan darajada ifodalarni tuzish qobiliyatini talab qiladi. Ushbu murakkab analitik-sintetik faoliyat barcha bolalarga ham tegishli bo'lmasligi ham mumkin. Empirik tadqiqot komplekslik prinsipi, yosh va individual yondashuv, shaxsiy xususiyatlar, tilni egallaganlik darajalari xususiyatlariga rioya qilingan holda amalga oshirildi.

Nutqni tushunish – bu nutqiy ifodaning tashqi shaklidagi mazmunni chiqarish jarayonidir.

Anglanmagan shaklning idrok etish akti sifatida qabul qilinishi deyarli har doim semantikaga o'tishdir. Nutqiy signallarni qayta ishlash izchillikda kechadi. Nutq shakllarini idrok etish uning tuzilishidagi lingvistik qonuniyatlarni bilishni talab etadi. Hatto so'z xato bo'lsa ham, retsepiyentga tanish bo'lgan so'zlarni eslatsa, ular tanishdek qabul qilinadi. Agar jumlar ko'p ma'noli bo'lsa, retsepiyent uni qabul qilishda qiyinchiliklarga uchraydi. Jumla qanday sintaktik shaklda taqdim etilayotgani retsepiyent uchun muhim emas.

Nutq qabul qilishda shaxs aytilganlarning voqelik bilan, u haqidagi o'z bilimlari, tajribasi bilan o'zaro bog'lanishini aniqlaydi. Shaxs o'z ongidagi ma'lumotlar orqali tushirib qoldirilgan qismlarni qayta tiklashi mumkin. Qabul qilish jarayonida shaxs faol bo'ladi, kelgusi mazmunga doir farazlarni ilgari suradi va ma'no o'zgarishlarini amalga oshiradi.

Keyingi bosqichda bola alohida so'zlardan tashkil topgan gapning tuzilishini, ya'ni grammatik munosabatlar tizimining mantiqiy mazmunini tushunishi kerak. Ya'ni tushunish jarayoni quyidagicha kechadi: *gapning shakliy-sintaktik tuzilishini aniqlash – mazmuniy-sintaktik tuzilish – gapning umumiy semantik mazmuni*.

Ya'ni bola gapdagi har bir so'zning lug'aviy ma'nosini o'rnatadi, biroq sintaktik aloqalarni qabul qilmaydi, aks holda, noto'liq va noto'g'ri qabul qilinadi.

1-jadval

1-testni bajarish natijalari

Ballar	Monolingvlar		Bilingvlar	
	7 yosh	9 yosh	7 yosh	9 yosh
	1-guruh	2-guruh	3-guruh	4-guruh
0	0	0	5	3
1	3	0	20	14
2	12	7	36	29
3	60	68	14	29

Gapni mantiqiy-grammatik tushunish topshiriqlarini bajarishda bolalar semantik-sintaktik munosabatlarni o'rnatish topshiriqlarini bajarishdagi qonuniyatlarni namoyish etishdi.

8 yoshli monolingv bolalar vazifani 90% to'g'ri bajarishdi (2-jadval).

Bilingv bolalarda vazifani noto'g'ri bajarish ko'proq kuzatildi (8 yoshli bolalarda 57%). Ba'zi

bilingval bolalarda grammatik tuzilishni tushunishda kamchilik kuzatildi. Ular soʻzni boshlangʻich shaklda qabul qilishgan. Yordam koʻrsatilganda, bolalar oʻz xatolarini topishdi va ularni toʻgʻrilashga harakat qilishdi.

1-test. Gapning sintaktik tuzilishini tushunishni tadqiq etishga qaratilgan.

1-test.

Maydonda bino yonida harbiy qurol bilan turibdi – Maydonda bino yonida qurol bilan harbiy turibdi.

Parkda charxpalak yonida muzqaymoq ushlab turgan bola turibdi – Parkda charxpalak yonida bola muzqaymoq ushlab turibdi.

Yoʻriqnoma.

Bu gaplar nimasi bilan farqlanadi?

Psixolingvistik yondashuvda dekodlash (gaplarni tushunish) – bu gapning oʻzidan uning shakliy-sintaktik tuzilishiga oʻtish, soʻngra gapning mazmunini aniqlash imkonini beruvchi uning mantiqiy-sintaktik tuzilishga oʻtishdir.

Tadqiqotning koʻrsatishicha, yetti va toʻqqiz yoshli bilingval bolalarda hatto juda sodda gaplarni ham tushunish qiyin kechdi. Turlanish, tuslanish, koʻmakchilar, koʻmakchili qurilmalar qoʻllangan gaplar bolalarga koʻproq qiyinchilik tugʻdirdi.

2-jadval

3-testni bajarish natijalari

Ballar	Monolingvlar		Bilingvlar	
	7 yosh	9 yosh	7 yosh	9 yosh
	1-guruh	2-guruh	3-guruh	4-guruh
0	0	0	4	2
1	13	7	33	21
2	3	9	13	22
3	59	59	25	30

78% monolingv bolalar topshiriqni toʻgʻri bajarishdi. Yetti yoshli bilingval bolalarning 33% i, 8 yoshli bilingval bolalarning 40% i toʻgʻri bajarishdi.

Bilingval bolalarda testni notoʻgʻri bajarish koʻproq kuzatildi. 7 yoshli bolalar ushbu topshiriqni bajarishda koʻplab qiyinchiliklarga uchrashdi. Gaplar oʻrtasidagi farqni umuman topa olishmadi. Masalan, *Parkda charxpalak yonida muzqaymoq ushlab turgan bola turibdi – Parkda charxpalak yonida bola muzqaymoq ushlab turibdi* – gaplarini taqqoslash yetti yoshli bilingval bolalar uchun juda qiyin boʻldi. Bu yerda har bir gapda “charxpalak

yonida muzqaymoq ushlagan bola” va “*charxpalak yonida bola*” qoʻshni elementlar oʻrtasidagi mumkin boʻlgan aloqani tanlash kerak edi. Quyidagi javob koʻproq kuzatildi: “Bir xil gaplar. Hech narsa oʻzgarmadi”.

Toʻqqiz yoshli bilingval bolalarda boshqacha manzara kuzatildi. Yoshi kattalashgani sari bilingval bolalarda topshiriqni toʻgʻri bajarish foizi ortgani, oʻzbek tilini oʻrganish vaqtining ortishi bilan lugʻat zaxirasi ham oshib borgani kuzatildi (40%). Yordam koʻrsatilganda bolalar oʻz xatolarini topishdi va ularni toʻgʻrilashga harakat qilishdi.

4-test gapning sintaktik tuzilishini tushunishga qaratilgan.

Yoʻriqnoma: Tingla va javob ber

Sanjar Davrondan oʻzdi. Kim chaqqon?

Kamron Sanjardan balandroq. Kim past?

Salima Dilnozadan kattaroq, biroq Xurshidadan kichikroq. Kim eng katta?

Sanjar Kamrondan balandroq, biroq Nodirdan pastroq. Kim eng baland?

Baholash mezonlari yuqoridagi testlarniki bilan bir xil.

3-jadval

4-testni bajarish natijalari

Ballar	Monolingvlar		Bilingvlar	
	7 yosh	9 yosh	7 yosh	9 yosh
	1-guruh	2-guruh	3-guruh	4-guruh
0	0	0	4	2
1	11	10	27	21
2	16	14	33	32
3	48	51	11	20

Tadqiqotning koʻrsatishicha, ushbu vazifani bajarish bolalar uchun ancha murakkablik tugʻdirdi. Bilingval bolalarda gapning sintaktik tuzilishini tushunish qiyin kechdi. Taʼkidlash joizki, quyidagi gaplar koʻproq murakkablik tugʻdirdi: “Salima Dilnozadan kattaroq, biroq Xurshidadan kichikroq. Kim eng katta?” va “Sanjar Kamrondan balandroq, biroq Nodirdan pastroq. Kim eng baland?”

Monolingv bolalar biroz yaxshiroq natijalarga ega boʻldi. Bolalar uchun eng qiyini, bitta soddalashtirilgan aloqadan ikkinchisiga oʻtish va uni butun jumlaning maʼnosini tushunish uchun ishlatish boʻldi. Masalan, “Sanjar Kamrondan balandroq” birinchi aloqani ifodalaydi. Undan soʻng “Sanjar

Nodirdan pastroq” aloqasini tushunishi kerak. Biroq bolalar ifodaning faqat birinchi qismini tushungan va shunga ko‘ra javoblar xato bo‘ldi. Shuningdek, aksar hollarda gapning ikki yarmi ham bir xil sifatida tushunilgan. Bolalarning javoblari, asosan, “Sanjar Kamrondan baland va Nodirdan baland. Demak u eng baland” tarzida bo‘ladi.

Ushbu topshiriqni bajarish nafaqat bilingval bolalar uchun, balki monolingv bolalar uchun ham qiyin kechdi. 36% yetti yoshli va 32% to‘qqiz yoshli 1-2-guruh retsipyentlari vazifani xato bajarishdi. Atigi 14% yetti yoshli va 26% to‘qqiz yoshli bilingval retsipyentlar vazifani to‘g‘ri bajarishdi.

Bilingval bolalarda ko‘makchili qurilmalarni tushunish qiyin kechdi. Monolingval bolalar uchun bir soddalashtirilgan aloqadan boshqasiga o‘tish va uni butun topshiriq mazmunini tushunish uchun qo‘llash qiyin kechdi. Masalan, bolalar topshiriqda berilgan ketma-ketlik asosida figuralarni qidirdi.

Shu tariqa bilingval bolalar ifodasida ichki nutq bosqichida dekodlash jarayonining buzilishi sababli so‘zlarni tushunishda bir qator qiyinchiliklar qayd etildi. O‘rganilayotgan bolalarda gapning tashqi yuza tuzilishidan ichki tuzilishiga o‘tish qiyin bo‘ldi, chunki tushunish so‘z tartibi voqealar ketma-ketligini ifodalaganda ichki nutq bosqichiga xos so‘z qurilishi qoidalariga amal qiladi.

Ifodani dekodlash jarayoni bolaga ma‘lum bo‘lgan ba‘zi ma‘lumotlarni o‘z ichiga olishi, avvalgi tajribada mustahkamlangan yoki xabarning mazmuni faqat tuzilmaning rasmiy va grammatik xususiyatlarini tahlil qilish asosida tushunarli bo‘lishi bilan bog‘liq ravishda turlicha kechadi. Dastlabki holatda ifodani tushunish qiyinchilik tug‘dirmaydi, bunga kundalik muloqotni misol qilib olishimiz mumkin, chunki kundalik muloqotda ifoda mazmuni faqatgina gapning grammatik tuzilishidan emas, balki bolaga ma‘lum bo‘lgan vaziyat, muloqot predmetidan ayon bo‘ladi.

Xulosa. Agar bolalar ko‘chada uyida gaplashadigan tildan boshqa tilda muloqot qilsa, “uy” tili va “ko‘cha” tili ota-onalarning hech qanday e‘tiborisiz aralashib ketadi va ko‘pincha o‘z-o‘zicha shakllanadigan bilingvizm rivojlanadi. Tadqiqotimiz davomida quyidagilar aniqlandi: tuzilmalarning tarqalishi emas, balki ketma-ket tobelanish tuzilmalarining ustunligi, nutqda sifatlardan kam foydalanish kuzatildi. Makon munosabatlarini yetkazishda ham katta qiyinchiliklar mavjud.

Bilingval bolalar, asosan, joy va vaqt holatlaridan foydalanadilar.

Ifodalarni tushunishda bilingval bolalarda bir qator qiyinchiliklar uchradi, bu ichki nutq bosqichida dekodlash jarayoni buzilishi borligidan dalolat beradi. Tadqiq etilgan bolalarda gapning tashqi tuzilishidan ichki jihatiga – mazmunga o‘tish qiyin kechdi, chunki tushunish ichki nutq bosqichiga tegishli bo‘lgan ifoda tuzilishi qoidalariga bo‘ysunadi, so‘zlar tartibi voqea-hodisalar ketma-ketligini namoyon etadi.

Ifodani dekodlash jarayoni bolaga ma‘lum bo‘lgan ma‘lumotning bor-yo‘qligi yoki xabar mazmuni tuzilmaning faqat formal-grammatik belgilari tahlili asosida tushunarli bo‘ladi. Dastlabki holatda ifodani tushunish murakkablik tug‘dirmaydi, chunki unda kundalik muloqot bo‘lib, gapning mazmuni uning grammatik tuzilishiga qarab emas, balki bolaga ma‘lum bo‘lgan vaziyat, muloqot predmetidan anglashiladi. Bunda bilingval bolalarda ta‘lim bilan bog‘liq ravishda nutqiy ifodani tushunish sezilarli darajada yaxshilanadi.

Agar ota-onalar bola bilingvizmga ongli yondashsalar, ya‘ni qaysi prinsip asosida, qaysi tilda qachon muloqot qilishi, qancha vaqt muloqot qilishini oldindan rejalashtirsa, birinchi va ikkinchi til, nutq kompetensiyasi muvofiq ravishda o‘zaro uyg‘un va mutanosiblikda rivojlanadi.

Bilingval bola monolingv bolaga nisbatan lingvistik hodisalarga ko‘proq qiziqadi, chunki unda til tajribasi ko‘proq. So‘z semantikasiga bo‘lgan qiziqish erta paydo bo‘ladi, chunki bir tushunchani ham ona tilida, ham rus tilida ifodalashi mumkin. Bu nomlashga bo‘lgan motivatsiyaning rivojlanishiga ko‘maklashadi. Bilingval bolalar so‘zlarning etimologiyasini aniqlab, ikki til bilimlarini faol qo‘llay boshlaydilar.

Bilingvizmni shakllantirish uchun eng qulay variant bola tug‘ilganidan boshlab u bilan ikki tilda muloqot qilishdir. Ta‘lim jarayoniga ikkinchi tilni o‘zlashtirish boshlangan yoshi ta‘sir ko‘rsatadi. Bola uch yoshgacha ikki tilni o‘zlashtirganda ikki bosqichni bosib o‘tadi: dastlab bola ikki tilni aralashtiradi, keyin ularni bir-biridan ajrata boshlaydi. Uch yoshga kelib bola bir tilni boshqasidan aniq ajrata boshlaydi. Uch yoshning oxirlariga kelib, ba‘zilari to‘rt yoshida tillarni aralashtirishni to‘xtatadi. Bola to‘rt-besh yoshida aloqaga kirishga

intiladi. U biron-bir soʻzning nimani anglatishini bilishga qiziqadi va narsalarni nomlay boshlaydi. Olti yoshida tengdoshlari bilan oʻyinda tildan faol foydalanadi. Ikki tilni bir xilda baravar egallashning imkoni yoʻq. Mutlaq bilingvizm muloqotning barcha turlarida tillarni mutlaq bir xil darajada egallaganlikni nazarda tutadi. Bunga erishishning imkoni yoʻq. Buning sababi shundaki, bolaning bir til yordamida orttirgan tajribasi boshqa til yordamida orttirgan tajribasidan har doim farq qiladi. Koʻpincha bola tillardan turli vaziyatlarda foydalanishni afzal koʻradi. Masalan, taʼlim bilan bogʻliq vaziyatlarda, bilimning texnik jihatlarida bir tilga, oila bilan bogʻliq hissiy vaziyatlarda esa boshqasiga ustunlik beriladi. Bir til bilan bogʻliq hissiyotlar boshqasi bilan bogʻliq hissiyotlardan har doim farq qiladi. Agar bola ikkinchi tilni maktab yoshida oʻrgansa,

u tilni boshqacha tarzda oʻzlashtiradi. Bu holatda bola doim ikki tilni solishtiradi: tovushlar birinchi tildagi tovushlarga “qarama-qarshi” tarzda qabul qilinadi. Xuddi shu holat tilning grammatik jihatlarini munosabatida ham yuz beradi.

Ikki tilli bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlari:

- ular nutqni kechroq oʻzlashtiradi;
- soʻz zaxirasi bir tilda soʻzlovchi tengdoshlarinikidan biroz kamroq;
- tizimli oʻrgatilmaganda, grammatika yetarli darajada oʻzlashtirilmaydi;
- ikkinchi tilning yozma nutqini oʻzlashtirishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin;
- amaliyot boʻlmaganda, ikkinchi darajali boʻlib qolgan ona tilining tobora zaiflashuvi kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Purisman, A. Russian in Israel: Immigrants' Attitudes towards mother tongue and its use / A. Purisman // «Studia Humaniora et Paedagogica Collegii Narovensis». – Hapva, 2008. pp. 85-95.
2. Raguénad, V. Bilingual by Choice: Raising Kids in Two (or More!) Languages / V. Raguénad. – Boston: Nicholas Brealey Publishing, 2009. – 201 p.
3. Rehman, S. Make Your Child Multilingual! The 10 Step Success Plan to Raising Bilingual / Workbook edition / S. Rehman. – Seattle: CreateSpace, 2010. – 110 p.
4. Saunders, G. Bilingual children: Guidance for the family / G. Saunders. – Clevedon: Multilingual Matters, 1982. – 278 p.
5. Schwartz, M., Verschik, A. Achieving Success in Family Language Policy: Parents, Children and Educators in Interaction / M. Schwartz, A. Verschik // M. Schwartz, A. Verschik (eds). Successful family language policy: Parents, children and educators in interaction. - Heidelberg: Springer Verlag, 2013. pp. 1-20.
6. Sebastian-Galles, N. Native-language sensitivities: Evolution in the first year of life / N. Sebastian-Galles // Trends in Cognitive Sciences. 2006. – Vol. 10. pp. 239-241.
7. Шмелев, А.Г. Психодиагностика личностных черт. – Санкт-Петербург: Изд-во “Речь”, 2002. – С. 68-83.
8. Шчерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – 2-е изд., стер. – Москва: УРСС, 2004. – 427 с.

“OILA VA XOTIN-QIZLAR” ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ «СЕМЬИ И ЖЕНЩИН»
“FAMILY AND WOMEN” RESEARCH INSTITUTE

MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA

Общество, гендер и семья в Центральной Азии
Society, Gender and Family in Central Asia

xalqaro ilmiy jurnali

международный научный журнал

international academic journal

2022/4 (5)

DOI: 26739/2118-9998

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining 2021-yil 18-iyundagi 0996-sonli
“Ommaviy axborot vositasi davlat ro‘yxatidan o‘tkazilganligi to‘g‘risida guvohnoma”si olingan.

*Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar RO‘YXATI (2019)ga
pedagogika, psixologiya, tarix va falsafa fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari himoyasi uchun
ilmiy maqolalar e‘lon qilinishi mumkin bo‘lgan jurnal sifatida ro‘yxatga olingan.*

MUASSIS:

“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti

JURNAL TAHRIRIYATI:

Bosh muharrir: **Egamberdiyeva N.**

Bosh muharrir o‘rinbosari: **Musurmanova A.**

Mas’ul kotib: **Mavlonov B.**

Muharrirlar: **Yunusov U., Nomozova O’.,
Jo‘rayeva M., Razzakova N.,
Sobirova E., Jabborov U.**

Sahifalovchi: **Umaraliyev Z.**

Dizaynerlar: **Abdullayev L., Sobirov F.**

Web dizaynerlar: **Yakubov O., Alimova Z.**

*Jurnaldagi materiallardan foydalanilganda mualliflik huquqini e’tiborga olgan
holda jurnalga havola berilishi shart.*

*Jurnalga kiritilgan maqola materiallari mazmuni mualliflarning shaxsiy
ilmiy-nazariy yondashuvi va qarashi sifatida talqin qilinadi.*

1940

Nashriyot ro‘yxat raqami № 1043191. 24.09.2021-y.

Bosishga ruxsat etildi: 13.12.2022.

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8

Nashriyot bosma tabog‘i 7,2.

100000, Toshkent shahri, Mirzo Ulug‘bek tumani,
M.Ismoilıy ko‘chasi 1-G uy.

«SANBOOK EXCLUSIVE PRINT» XK bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent, Yangıhayot tumani, 5-qurılısh hududi, 9-uy.